

Razvoj španjolske filozofske misli od Seneke do danas

Andreja Jakuš, Zagreb

SAŽETAK: Članak donosi pregled španjolske filozofije od njezinih prvotno determiniranih filozofskih perspektiva, prepoznatih kao »tipično španjolskih«, pa sve do španjolske političke i društvene tranzicije u XX. st. Položaj španjolske filozofije koji ovdje prikazujemo jedno je tumačenje, ili još bolje, pokušaj rasvjetljavanja i ispitivanja jednoga nepoznatog i složenog područja što ga španjolska misao nudi ne samo danas, već i od vremena svojega prvog – hispano-romanskog – filozofskog uobličavanja; imajući također u vidu bogatu tradiciju pretočenu u kastiljski jezik. Ovdje se jednako tako ostvaruje jedna snažna i neosporna dijalektička relacija, možebitno kružna, između španjolske filozofije i povijesne biti onoga što nazivamo »Španjolska«. Jedna sažeta analiza španjolske filozofije danas je promatrana u horizontu vlastite prošlosti, svojega više ili manje jasna kontinuiteta i svoje više ili manje izražene koherencije. Nakana mi je sabrati, izložiti i rasvijetliti bitne napore, djela i mišljenja najznamenitijih španjolskih filozofa. Svjesna činjenice da se njihovi napori još uvijek nedovoljno cijene, o čemu je prošlost već kazala svoje, nastojim stvoriti okruže u kojem neće biti ni isključivosti ni sektaštva. O »problemu« esencije, egzistencije, konzistencije, karaktera, duha, temelja, korijenâ, ali i o problemu same povijesti španjolske filozofije, u posljednjim desetljećima pisalo se i raspravljalo na mahove. Zbog toga ovaj pokušaj ima poslužiti kao ferment za jedno novo uzdizanje španjolske misli općenito, a posebno španjolske filozofije.

Ključne riječi: *filozofija, španjolska filozofija, španjolska misao, Španjolska, povijest*

Uvod

U Španjolskoj se filozofija često razvijala nemetodički i nesistematički, tako da se prije može govoriti o španjolskoj misli negoli o filozofiji (Abellán 1996: 5–11). Španjolsku misao J. L. Abellán definira kao »povijest momenata najviše intelektualne svijesti španjolskoga naroda« (Abellán 1996: 6), no cjelovit i sustavan pogled španjolske filozofske misli nije moguć bez prikaza historijata hispano-romanske, hispano-arapske i hispano-židovske filozofije.¹ U tom smislu španjolska filozofija,

¹ Problem postojanja »španjolske filozofije« vezan je za, kako su to kazali pripadnici *Generacije* '98, uz tragičku enigmu španjolske povijesti. Bitan aspekt postojanja španjolske filozofije vezan je uz odsutnost onoga što obično nazivamo kontinuiranom filozofskom tradicijom. Objašnjenja koja idu tomu u prilog različita su i kreću se od raznih idejnih postavki, no ipak, ovdje valja spomenuti dva načina gledanja na taj problem. Dvojica eminentnih španjolskih filozofa, Unamuno i Ortega y Gasset, pokušavali

kako razumijevaju neki njezini tumači, nikako ne može otpočeti s godinom 1474., kada je sklopljen brak Fernanda od Aragóna i Izabele od Kastilje, premda njezino istinsko nacionalno biće – kakvim ga poznajemo danas – otpočinje upravo tim datumom. Ako je u srednjem vijeku i u osvit modernoga doba imala veliko značenje, u XVII., XVIII. i XIX. st. španjolska filozofija pretrpjela je snažnu dekadenciju koja je okončana tek početkom XX. st. čuvenom Madridskom filozofskom školom², čiji su glavni misaoni stupovi bili José Ortega y Gasset i Xavier Zubiri. Na tragu Adolfa Bonille i Marija Mendéza Bejarana, José Luis Abellán, koji nije imao namjeru prikazati povijesni razvoj ideja u Španjolskoj, jer je gotovo svaki takav pokušaj već odavno ucijepljen u okvir opće povijesti filozofije (ali za »španjolski slučaj« to nije dovoljno), predlaže novu metodologiju koja više odgovara predmetu proučavanja i koja će kao takva dati valjano i sustavno objašnjenje španjolske povijesti filozofije u svjetlu njezina vlastitoga kulturalnog razvoja i napretka. Ovdje je riječ o metodi primjene povijesti ideja na sâmu *misao*. Dakle, nema metodologije bez povijesti i obratno, kaže Abellán. I samo je u toj međusobnoj povezanosti, kaže on, moguće pronaći smisao povijesti španjolske misli koja je istodobno i povijest intelektualne svijesti Španjolaca tijekom duga niza vjekova, od Seneke pa do danas³.

Ono što se naziva »Španjolskom« povijesna je realnost. Dobro je znano da se prije ujedinjenja kraljevina Kastilje i Aragóna, zahvaljujući katoličkim kraljevima, ne može govoriti o Španjolskoj kakvu poznajemo danas. Ono što je tada postojalo bio je teritorij koji se mogao poistovjetiti s Iberskim poluotokom; bio je to prostor koji su osvajali razni narodi. Prvi stanovnici bijahu Iberi, potom i Kelti, tako da se od toga doba rabi pojam Keltiberi, kao nerazdvojno etničko obilježje prvobitnoga poluotočkog stanovništva. *Hispania* je pak bila naziv jedne od provincija Rimskoga Carstva, da bi s godinom 711. nastupilo islamsko osvajanje, nakon čega Iberski poluotok po-

---

su rastumačiti pozadinu povijesnog i nacionalnog španjolskog bića. Obojica su bili svjesni »problema španjolske filozofije«, te su mu nastojali iznaći odgovarajuće uzroke. Ortega smatra da su posrijedi psihologijski razlozi, pa je španjolski nacionalni karakter denominirao »orgijastičkim«. Unamuno pak uzrok problema vidi u pojmu »afrikanstva« i procesu »afrikanizacije«. On smatra da Španjolce ponajprije odlikuju intuicija i poetska vizija Boga i svijeta, tako da apstraktno mišljenje kod njih nije došlo do svojega punog zamaha, pa je tako njihova kultura imaginativna, strastvena, osjetilna, prije negoli »filozofska«; njihovo poimanje svijeta i života je duboko, vidno osjetilno, pjesničko, fantazmagoričko.

² U Madridskoj filozofskoj školi djelovali su ponajprije baštinici Ortegine filozofije, čiji su filozofski sustavi i stavovi na tragu neokantovske škole, racionalističkoga vitalizma i egzistencijalizma. Neki ogranci Madridske filozofske škole još i danas aktivno djeluju u Latinskoj Americi.

³ Detaljnije o problemu razvoja španjolske misli kao mogućeg sistema i sâme povijesti intelektualne svijesti španjolskoga naroda vidi u: José Ortega y Gasset: *Origen y epílogo de la filosofía y otros ensayos de filosofía*. Revista de Occidente, Madrid 1989., str. 11–34; Manuel Granell: *Uvod*. U: José Ortega y Gasset, *El tema de nuestro tiempo*. Editorial Espasa-Calpe, Madrid 2003., str. 22–37; José Ortega y Gasset: *Historia como sistema y otros ensayos de filosofía*. Revista de Occidente, Madrid 2003., str. 13–60. te Federico Trillo-Figueroe: *Prolog i Uvodna bilješka*. U: José Ortega y Gasset, *España invertebrada – Bosquejo de algunos pensamientos históricos*, Colección Austral, Espasa-Calpe, Madrid 2003., str. IX–XXV. i 3–5.

staje dijelom muslimanskoga carstva. Svoj vrhunac ono dostiže u X. st. kalifatom u Córdoba, i obilježiti će cijeli srednji vijek, barem u jednom kraćem vremenskom intervalu, neobično mirnim suživotom kršćana, Arapa i Židova. Napredovanje kršćanskih snaga sa sjevera u sljedećih osam stoljeća nespretno će se nazvati ponovnim osvajanjem (*Reconquista*), nakon čega godine 1474. biva uspostavljena španjolska država kao jedinstveno područje na kojem filozofija postaje tijesno združena s religijom. Od toga doba Španjolska postaje nacijom, ali se i dalje u mnogočem razlikuje od države nacije u modernom smislu riječi, sve dok s dolaskom burbonske dinastije na vlast neće postati političko-administrativno-centraliziranom državom. Stvaranju osebujnog i posebnog profila španjolskoga nacionalnog bića (gledajući iz lingvističke perspektive) pridonio je i nezaustavljiv razvoj jedinstvenoga kastiljskog jezika u odnosu na dotadašnji primat latinskoga i arapskoga. Uzevši sve ove elemente u obzir, Španjolska je svoj jedinstven i osebujan pečat dobila ne samo od kršćanstva i kastiljskoga jezika, već i od mnoštva političko-kulturalno-civilizacijskih procesa stvorenih davno prije nego što je oformljena prepoznatljiva nacionalna država. Španjolska tako postaje jedno složeno biće, konglomerat različitih i raznih dijelova koji u konačnici prerastaju u fenomen koji danas slobodno možemo nazvati legitimnom i punopravnom *poviješću razvoja španjolske filozofske misli*. Baš zato ne smijemo smetnuti s uma sve ono što je tom idejno-kulturološko-političkom činu prethodilo, jer samo je na taj način moguće dati precizan i valjan prikaz povijesti španjolske misli, a time i specifičnih okolnosti stvaranja njezine filozofije.

Islamski, židovski i kršćanski korijeni španjolske misli

Prvim »španjolskim« filozofom smatra se *Seneka Lucije Anej* (Córdoba, 4. pr. Kr. – Rim, 65), pripadnik stoičkoga pokreta tzv. »mlađe stoe«, jedan od osnivača i teorijskih zastupnika novoga kozmopolitizma. Senekino je djelo raznovrsno i opsežno, a u njegovoj čuvenoj izreci *Philosophia studium Virtutis est, sed per ipsam virtutem*⁴, prikazan je savršen spoj između filozofije i vrline. Filozofija, vrlina i sreća tijesno su povezane, iz čega slijedi da filozofija nije specijalizirana aktivnost, već je vitalno važna za sve ljude.

Španjolski srednji vijek počinje najezdom barbara sa sjevera u V. st., no to srednjovjekovno utemeljenje kao jedinstvene i osobite cjeline u okviru europskoga Zapada neće početi sve do muslimanske invazije 711. godine i širenja arapske kulture duž Iberskoga poluotoka. Najčuveniji komentator i filozof hispano-arapske filozofije bio je *Averroës* (1126–1198). Njegovo filozofsko djelo zauzima značajno mjesto u razvoju arapske filozofije, ono je konačni ishod njezine unutarnje dijalektike. Najveći dio svojih filozofskih napora posvećuje tumačenju Aristotela, čime, s jedne strane,

⁴ *Filozofija je proučavanje vrline, ali kroz vrlinu samu.*

priprema konačnu smrt arapske filozofije, a s druge, ponovno rađanje latinske skolastike u srednjovjekovnom svijetu. Osnovni je pojam Averroësove filozofije stvaranje. Uz Averroësa valja spomenuti *Ibn Halduna* (1332–1406), autora *Knjige pouka* (*Kitab-al-'ibar*), čiji je *Uvod* prva teorijska formulacija filozofije i sociologije povijesti sa znanstvenim pretenzijama.

Od hispano-židovskih filozofa ne smijemo zaobići *Salomona Ibn Gabirola* (1021–1058), kojega su skolastičari nazivali Avicibron, a koji je autor čuvenog djela *Fons Vitae* (*Izvor života*), i *Jehudu Ha Levija* (1075–1141), autora zanimljive apologije judaizma *El Hazari*. Filozof u pravom smislu riječi među hispano-židovima bio je *Majmonid* (1135–1204), a djelo koje mu je donijelo svjetsku slavu jest na arapskom objavljen *Vodič za one što dvoje* (1190). Misao toga filozofa građena je na religijskim osnovama njegove židovske vjere i u skladu s rabinskom tradicijom.

Zavisnost židovske i muslimanske misli proširit će se i na kršćansku filozofiju. U ovoj trostrukoj međuzavisnosti veliko značenje imat će tzv. prevodilačke škole. Centar prevodilačkih škola bit će Toledo, grad koji u to doba postaje značajnim kulturnim centrom.⁵ U tim školama filozofija je zauzimala sporedno mjesto, pa ipak, kad su jednom počeli s njezinim prevodenjem, postala je osnovni tok kojim je grčka kultura počela prodirati na Zapad. Jedan od vidova slave prevodilačkih škola bila je njezina povezanost s magijskim učenjima. Među najznačajnijim prevodiocima bio je *Domingo Gundisalvo* ili *Dominicus Gundissalinus*, koji ponovno počinje upotrebljavati riječ metafizika koja je bila zaboravljena tijekom čitavoga srednjeg vijeka, a ona prema Domingu obuhvaća i filozofiju i teologiju. Njegovo djelo *De processionem mundi* zasnovano je na Boetiju, Aviceni i Ibn Gabirolu, i jedan je od osnovnih izvora Aristotelove i neoplatoničke teorije. On dokazuje opstojnost Božju koristeći se metodama takozvanih uzlaznih putova, koju će poslije preuzeti i usavršiti Toma Akvinski. U njegovu djelu *De divisione Philosophiae* osnovni je pojam stvaranje, ali i teorija o univerzalnom hilemorfizmu. Njegov ništa manje poznati učenik bio je *Ivan Hispanski* (*Juan Hispalense*),⁶ (u.1180), koji je sastavio čuveno djelo *Tractatus de anima*, u kojem sažima svoje učenje. Temelj njegove doktrine predstavlja Avicenin nauk. U djelu *De Anima*⁷ postavlja teoriju anticipacije Božjeg prosvjetljenja, koje će se pojaviti u augustinizmu XIII. st. i u mistici XVI. vijeka.

⁵ Kad je riječ o toledskoj prevodilačkoj školi, valja napomenuti da su se u njoj okupljali mnogobrojni mislioci iz raznih europskih zemalja, poput Gerarda od Cremona, Daniela od Morleyja, Alexandra Neckama, Michaela Scota i dr.

⁶ Nadbiskup toledski iz XII. st., kojemu Sveti Albert Veliki pripisuje traktat *De anima*, kao i čuveno djelo *Liber de causis primis et secundis*.

⁷ Ovo je djelo skup psiholoških učenja, zasnovanih na Boetiju i arapskim tekstovima, ponajprije Aviceninima. Djelo je od velikog značenja jer obuhvaća različite teze koje će ubrzo preuzeti skolastici. Jedna od čuvenih teza u njemu izloženih kaže da je duša racionalna i duhovna materija, a da se znanosti

Položaj filozofije u kršćanskim kraljevstvima bitan je po tome što se napušta latinski jezik i prvi put rabi narodni, kastiljski jezik, iako su se filozofska djela i dalje pisala na latinskom, jer su joj smjernice davali redovnički redovi, poput onog dominikanskog. U tom je razdoblju veliku ulogu u razvoju španjolske misli imao *Ramon Llull* (1232–1316), čudesan čovjek nazvan »prosvjetljenim doktorom«, čije grandiozno i utopijsko djelo nosi naziv *Ars Magna* (Opća umjetnost). U njemu je nastojao dokazati religijske istine nužnim razlozima. Napisao je i *Arbor Scientiae* (Drvo znanja, 1296), svojevrsnu enciklopediju znanosti. Poznat je i po uporabi različitih metafora i simbola, no nijednu nije rabio toliko često kao simboliku drveta.

Ortega y Gasset jednom je kazao da Španjolska nije imala vlastite renesanse, no nitko ne može poreći da u umjetnosti, glazbi, politici i društvu Španjolska nije imala renesansna obilježja: ekloge, pastoralni roman, uporabu jedanaesterca, slikarstvo, pikarski roman itd. Neki tumači povijesti⁸ španjolske misli poriču postojanje španjolske renesanse s filozofskog ili ideološkog aspekta, jer to mišljenje ima korijene u protestantizmu, a španjolsko društvo nije raskinulo dogmatske lance s Katoličkom crkvom, tako da je ona na neki način zapriječila njezino rađanje. Teokratska dinastija zadužila je inkviziciju da spriječi pojavu filozofske i znanstvene renesanse. No Španjolska se ipak, samo na drukčiji način, uključila u obnoviteljske renesansne tokove koji su iznjedrili važne pokrete kao što su *erazmizam* i *barokna skolastika*. Dok su druge europske zemlje⁹ sekularizirale znanstvene i filozofske poduhvate, Španjolci

---

sastoje od stjecanja formi; budući da postoje dvije vrste formi – osjećajne i shvatljive – postoje i dvije vrste znanosti: jedna koja se osjeća i druga koja se shvaća. Osjećajna znanost potječe iz formi stvari koje, kad ih prihvate čula, proizvode senzitivno znanje, dok se shvatljiva ili pojmljiva znanost sastoji od procesa stvaranja formi putem razuma: objekt joj je isto tako forma osjećajnih stvari, ali koje duh, koji je posrednik između duše i osjećajnih stvari, prima posredno. Uz osjećajno, imaginacijsko i shvatljivo znanje postoji i ono koje autor naziva Mudrošću (*Sapientia*) – koje se stječe Božjim prosvjetljenjem. Bog je dakle svjetlost i krajnji izvor svega što je razumom dohvatljivo. Važno je kazati da će augustinizam XIII. st. i dakako misticizam XVI. st. preuzeti svoja učenja o »anticipaciji Božjeg prosvjetljenja« i o najvišem stupnju znanja kao »vrsti mističnog prosvjetljenja« u kojem je duša pasivno prepuštena Božjem prosvjetljenju upravo iz gore navedenog djela ovoga znamenitog Španjolca.

⁸ Među tim autorima pretežno su bili Nijemci, poput Morfa, Klemperera i Ueberwega. Čak je Ortega y Gasset govorio, poput tih Nijemaca, da »*Spanien hat keine eigentliche Renaissance erlebt*« (Španjolska nije doživjela nikakvu pravu renesansu.) Može bitno je da su razlozi zbog kojih se poricalo postojanje renesanse u Španjolskoj ležali ponajprije u činjenici da su dosad povijest o tom razdoblju pisali nešpanjolci, koji su kao obrazac obično uzimali talijansku renesansu ili pak protestantsku reformaciju. I Burkhardt je pogrešno tumačio taj fenomen, jer je jedno od bitnih obilježja renesanse razvoj nacionalnoga duha s odgovarajućim njegovanjem različitosti u odnosu spram drugih zemalja. Govoriti o samo jednom »renesansnom obrascu« značilo bi negirati samu ideju renesanse.

⁹ Ovdje se misli na one protestantske zemlje koje su postupno stvarale religijske temelje u svojoj politici. Nasuprot njima, Španjolska se čvrsto držala religije od koje je stvorila okosnicu svoje buduće politike. José Abellán kaže da razloge za to treba tražiti u tome što se španjolska kultura nije oslobodila okova srednjega vijeka, već se oformila kao sinteza obaju razdoblja, što joj je dalo potpuno drukčiji karakter, izgled i misaoni okvir.

su ih držali pod strogom kontrolom Katoličke crkve. Erazmizam¹⁰ se pojavio kao reakcija općega pokreta vraćanja prvobitnim kršćanskim korijenima, bilo u formi evanđelizma, paulinizma, bilo povratkom otočkom kršćanstvu.

Neoplatonizam i misticizam

Juan Luis Vives (1492–1540) pravi je arhetipski predstavnik renesansnih stavova. Najveći dio života proveo je izvan Španjolske.¹¹ Od djela koja je napisao valja istaknuti tri: *De Institutione Feminae Christianae*, *Introductio ad Sapientiam* i *De Disciplinis*. Napisao je važan traktat *De Anima et vita* (1538), koji mu je donio naziv »oca moderne psihologije«. Vives je smatrao da ne postoji važnije znanje od onog o duši.¹² Tako on razlikuje *ratio speculativa*, čiji je cilj istina, i *ratio practica*, usmjeren na dobro, što je dovelo do toga da znanstvenik Bonilla San Martín smatra Vivesa pretečom Kanta. Vives je poznat i po tzv. »teoriji anticipacija«, ali i po tome što se prije Descartesa bavio detaljnim proučavanjem strasti (*affectus*)¹³. Ortega y Gasset već je bio rekao da Vives daje nacrt prve moderne teorije o strastima, koje definira kao »činove sposobnosti koje nam je udijelila priroda da bismo slijedili dobro i izbjegavali zlo¹⁴«. (Abellán 1996: 104) Najistaknutiji predstavnik poluotočkog neoplatonizma XVI. st. bio je, premda rođen u Lisabonu, nesumnjivo Leon Židov (León Hebreo, o. 1460 – o. 1531), koji podjednako pripada portugalskoj, španjolskoj ali i talijanskoj misli. Njegovo pravo ime bilo je *Jehuda ben Isaak Abravanel* (lat. *Leo Hebraeus*). Čuveno mu je djelo *Dialoghi d'amore*¹⁵, najvjerojatnije napisano u Genovi oko 1502. godine, jedan je od najvrjednijih spomenika platoničke filozofije XVI. vijeka i nešto najljepše

¹⁰ Pokret je dobio naziv prema čuvenom nizozemskom eruditu i filozofu Erazmu Rotterdamskom.

¹¹ Neki izvori, poput ovog Abellánova, kažu da je čak odbio katedru koju mu je 1524. godine ponudilo Sveučilište u Alcali.

¹² Vivesa nije toliko zanimalo da pobliže odredi i istraži narav duše, već da rastumači njezine načine manifestiranja, predlažući tako novu metodu u kojoj, uporabom indukcije na psihološke probleme i primjenom te metode na nutarnje znanje, potvrđuje i učvršćuje vrijednost introspekcije. Po induktivnoj metodi, nutarnjem zrenju i istraživačkom procesu u metodičkoj primjeni Vives je izravni prethodnik Francisa Bacona i Renéa Descartesa.

¹³ Iako Vivesovo poimanje strasti ne potpada u tzv. deskriptivnu psihologiju, ono je ipak daleko od skolastičkoga poimanja strasti. Ovaj valencijanski mislilac, čak prije Descartesa, daje prvu i autentičnu teoriju o strastima prema kojoj je sve strasti – obožavanje, poštovanje, samilost, suosjećanje, radost, strah, nada, srdžba, ljutnja, zavist, ljubomora, strah – moguće svesti na ljubav i mržnju. Sve što nas tjera na dobro proizlazi iz ljubavi, dok ono što nas potiče na zlo ima svoje podrijetlo u mržnji. O toj temi vidi i José Ortega y Gasset: *Studije o ljubavi*. Demetra, Zagreb 2009., str. 7–17.

¹⁴ Ovdje je na djelu tijesna združenost etike i psihologije, što Vivesa udaljava od tradicionalne aristotelovske misli.

¹⁵ Osnovno obilježje ovoga metafizičkog sistema jest utemeljenje jedne sveopće doktrine ljubavi.

što je filozofija proizvela od doba Plotina do današnjih dana. Premda se to rijetko priznaje, neosporno jest da Descartesova misao ima niz preteča i u nekih španjolskih mislilaca, među kojima su nesumnjivo *Vives*, *Gómez Pereira*¹⁶ i *Francisco Sánchez »El Escéptico« (Skeptik)*. Menéndez y Pelayo kaže da se kartezijanizam oblikovao velikim dijelom prisvajanjem znatnih dijelova španjolske filozofije: od Sáncheza je uzeta metodika i povlačenje u vlastitu svijest; od Gómeza Pereire rasuđivanje koje pod imenom silogizam ili entimem nije ništa drugo doli spontana afirmacija prvobitne činjenice u svijesti, tj. osnova psihološke metode. Antonio Gómez Pereira (1500–1567), čuveni filozof sa Sveučilišta u Salamanki, napisao je djelo *Antoniana Margarita* (1554) i traktat *De Immortalitate Animarum*. On nam nudi tzv. kartezijanski dokaz o besmrtnosti duše koji se zasniva na ljudskom dualizmu i na nezavisnom djelovanju duše i tijela. Pereiru se smatra pretečom Descartesa, a samim tim i pretečom modernoga psihologizma i filozofskoga subjektivizma. *Francisco Sánchez »Skeptik« (1551–1623)* napisao je nekoliko djela iz medicine, filozofije i književnosti. Najvažnije mu je *De multum nobili et prima universali scientiae: Quod nihil scitur*¹⁷ (1580). Njegov skepticizam ima metodički karakter zbog čega se smatra pretečom Descartesa.¹⁸ U tom razdoblju javljaju se takozvani liječnici filozofi kao nova vrsta mislilaca: *Juan Huarte de San Juan* (1529–1588), s djelom *Examen de Ingenios*¹⁹ (Ispitivanje duha za nauku 1575), koje je uvršteno u popis zabranjenih knjiga. On je jedan od preteča diferencijalne psihologije i njezine praktičke primjene. Razum je taj koji začinje znanosti i umjetnosti, a koje definira kao slike i figure koje duhovi začinju u svojem pamćenju, te prikazuju prirodnu strukturu subjekta. *Francisco Vallés zvan Divino (»Božanstveni«)*, 1524–1592), napisao je mnoga medicinsko-filozofska djela eklektičkoga značaja, među kojima su *Controversiarium Medicarum et Philosophicarum* (1556) i *Comentaria in quartum librum meteorum Aristotelis* (1558). Preveo je i komentirao Aristotelovu *Fiziku*, ali njegovo najslavnije i najvažnije djelo jest *De sacra*

¹⁶ Poznat ponajprije po učenju o životinjskom automatizmu, ali i po tome što je prije Descartesa kazao da se o djelatnosti i činu duše ne može podastrijeti drugi dokaz doli onaj o nutarnjem iskustvu. Upravo nam ono kaže da duša nije u stanju sebe upoznati ako na nju prethodno nisu djelovali neki izvanjski predmeti. Zbog toga u nama uvijek mora biti uprisutnjeno neko prethodno znanje o stvarima izvan znanja duše koja poznaje sebe samu. Iz čega slijedi da bi to znanje moglo poslužiti duši koja bi, zahvaljujući njemu, mogla izvesti ovaj zaključak: »Znam da nešto znam. Sve što znam jest – dakle, i ja postojim.« (*Nosco me aliquid noscere, et quidquid noscit est, ergo ego sum*).

¹⁷ *O najplemenitijoj i prvoj univerzalnoj znanosti: da se ništa ne zna.*

¹⁸ Gotovo je nemoguće istraživati Sánchezo v metodički skepticizam a da iste postavke i metode traganja za racionalnijom znanstvenom koncepcijom ne nademo i kod Descartesa. Kod obojice ova skepsa upućuje na temeljnu metodiku koja za svoj cilj nema prepuštanje postojećim filozofskim učenjima, koja jedino mogu zamračiti ili iskriviti toliko žuđeno traganje za istinom. To potvrđuje Sánchezo va rečenica: *U republici znanja, na sudu istine, nitko ne sudi, osim istine same.*

¹⁹ Zanimljivo je da je ovo djelo doživjelo dvadesetak izdanja i prijevoda, a da ga je na njemački preveo sam Lessing. Treba napomenuti da je to prvi rudimentarni esej o psihofiziologiji i psihotehnici.

Philosophia (1587), u kojem se govori o podrijetlu svijeta i stvaranju, o ljudskoj duši, razumu i inteligenciji.

Nekoliko je filozofa koji su slijedili izvornu renesansnu ideju o *homine dignitatis*. Jedan od njih jest *Fernán Pérez de Oliva* (o. 1494–1533), profesor prirodne i moralne filozofije na Sveučilištu u Salamanci. Bio je tipičan predstavnik renesansnoga humanizma za vladavine Karla V. Najznačajnije mu je djelo *Diálogo de la dignidad del hombre* (Dijalog o čovjekovu dostojanstvu) u kojem izlaže svoju ideju o čovjeku kao »projektu da stvori samoga sebe« u odnosu na mogućnost da bude sve, suprotstavljajući se tako srednjovjekovno-aristotelovskom pojmu čovjeka kao »bića« ili »prirode«, što predstavlja cjelokupnu osnovu renesansne filozofije koju je izložio Giovanni Pico della Mirandola. *Francisco Cervantes de Salazar* (o. 1514–1575) nastavlja djelo *Diálogo de la dignidad del hombre* tamo gdje je Pérez de Oliva stao. Nadasve je zanimljiv dio u kojem izlaže narav i podrijetlo ljudske bijede, držeći se pritom klasičnih autora da bi objelodanio svoju ideju o ljudskom savršenstvu i dostojanstvu. Lik i djelo *Francisca Suáreza* (1548–1617), čuvenog isusovca iz razdoblja protureformacije, zvanog *Doctor Eximius* (»Doktor Izvršnost«), čine vrhunac španjolske skolastike. Napisao je mnoga djela, od kojih ponajprije valja istaknuti *Disputationes Metaphysicae*²⁰ (1597) i *De legibus ac deo legislatore* (1612). Najznačajnije metafizičko djelo španjolske misli jesu *Disputatie*, a to je ujedno i djelo koje je najviše utjecalo na cjelokupnu europsku misao. *Sveta Terezija Avilska* (*Teresa de Jesús*) (1515–1582) španjolska je spisateljica, redovnica, ujedno i utemeljiteljica karmelićanskoga reda, koja je većinom pisala djela asketsko-mističkoga značaja. Od najpoznatijih valja istaknuti *Život, Put k savršenstvu* (1565). Energično je branila Kristovu ljudsku prirodu kao osnovnu temu mističke kontemplacije na temelju koje se Krista smatra jedinim »vratima« za ulazak u odaje Božje tajne. *Sveti Ivan od Križa* (1542–1591) sastavio je *Cántico espiritual* (Duhovni hvalospjev), napisao teološke komentare *Subida al monte Carmelo* (Uspón na brdo Karmel) i *Noche oscura* (Tamna noć). U Andaluziji piše svoj drugi važni traktat *Llama de amor viva* (Živi plamen ljubavi, 1585). Ivanov misticizam je apofatičan (»negativan«), jer ističe bitnu nemogućnost ljudskog uma da spozna Boga.

Prosvjetiteljstvo, krausizam i neotomizam

Prosvjetiteljske ideje u Španjolskoj širili su *Benito Jerónimo Feijoo* (1676–1764), *Pedro Rodríguez de Campomanes* (1723–1802) i *Gaspar Melchor de Jovellanos* (1744–1811).²¹ Valja kazati da je Feijooovo djelo pravi i istinski izraz prava razuma i znanosti,

²⁰ U tom djelu Suárez je nastojao odijeliti metafiziku od teologije, smatrajući metafiziku sistematskom disciplinom.

²¹ Svi spomenuti filozofi nastojali su, pod utjecajem francuske prosvjetiteljske filozofije, utisnuti vlastiti pečat u socijalnoj i obrazovnoj reformi svoje zemlje, da bi konačno stali na kraj ekonomskoj i

u temelju čega leži čvrsta vjera u slobodu znanstvenog i racionalnog istraživanja. Svi njegovi spisi, u tom kontekstu, imaju isti smisao: sve natprirodno valja svesti na prirodno. Podvrgavanje racionalnom ili eksperimentalnom istraživanju svih pojava reducirat će područje onog natprirodnog u njezine prave granice, šireći tako horizont našega znanstvenog znanja. Upravo na toj točki i iz te pozicije glavnu temu u Feijooovu djelo zauzima fenomen čuda. Uz taj fenomen, Feijoo je svoju znanstvenu i idejnu kritiku usmjerio i na pretpostavljene slučajeve fenomena božanskoga nadahnuća. Najveća mu je zasluga što je umio prigrliti idejne novine i prilagoditi ih hispaniskim potrebama toga doba. Uveo je duh novoga vremena u zastarjele i rigidne okvire španjolskoga postskolasticizma. Uza sve to uvodi i posebnu literarnu formu – esej. Zbog toga ga Juan Marichal smatra prvim španjolskim esejistom, koji zbog raznolikosti tema, ali i vlastitih osobnih težnji, postaje istinskim i autentičnim protagonistom vlastitoga djela.

Zanimljiv i nadasve intrigantan romantičarski pokret u Španjolskoj ne samo što se suprotstavljao onom racionalnom što ga je nametnula epoha prosvjetiteljstva, već je kao takav nastojao da univerzalističke težnje, apstrakciju, homogenost i centralizam zamijeni novim tendencijama: isticanju narodnih, lokalnih, konkretnih i posebnih vrednota. Apstraktnom čovjeku suprotstavljen je konkretan čovjek, onaj od krvi i mesa. S filozofskoga gledišta romantizam u Španjolskoj ima novo i neobično ime: *krausismo* (krausizam). Riječ je o smjeru njemačke idealističke filozofije čiji je osnivač KarlChristian Friedrich Krause (1781–1832), koji je u Španjolskoj imao golem utjecaj. U Španjolskoj je u XIX. st. bila potrebna filozofska i duhovna obnova, a sredstvo i mediji kojima je do nje stigla bila je tzv. krausistička filozofija.²² Njezin je utemeljitelj *Julián Sanz del Río* (1814–1869). Njegov je filozofski sustav harmo-

---

idejnoj regresiji. Značajnu ulogu u to doba odigralo je protjerivanje isusovaca, te pokretanje sveučilišnih reformi. Politički gledano u to vrijeme (misli se na razdoblje između 1680. i 1724. g.) vladao je Filip V., koji je stvorio osnovu za takozvanu »burbonsku predreformaciju«, tj. preduvjete za nesmetani razvoj španjolskoga prosvjetiteljstva koje će kulminirati za vladavine Karla III. (1759–1788). Tipične karakteristike toga razdoblja u Španjolskoj bile su: enciklopedizam, naglašeni kriticizam, individualni optimizam, prosvijećenost, dakako s nekim specifičnostima i razlikama u odnosu na onaj francuski. Europsko, napose francusko, veličanje razuma kao istaknutog i neoborivog izraza borbe protiv neznanja, represije i reakcije, u Španjolskoj biva zamijenjeno uzdizanjem i veličanjem kulture, kao temeljnoga sredstva za obrazovanje naroda. Međutim, širenje ideala Francuske revolucije u Španjolsku donosi znakovite probleme i napetosti: rađaju se dva suprotstavljena gledišta – liberalno i apsolutističko – koja su dovela do bratoubilačkih borbi u XVIII. i XIX. st. Prevlast konfliktnih nad kohezivnim tendencijama dovest će do stvaranja tzv. »dvostruke Španjolske«.

²² Napor da se iznova oživi filozofija u Španjolskoj započinje i nastupa s krausizmom. Španjolski krausizam sada postaje službeni dio njezine povijesti filozofije. Krausizam je bio dominantna filozofija u Španjolskoj sve do 1910. godine, no to je prije bio kult negoli filozofija. Moglo bi se čak kazati da je krausizam bio racionalna religija koja je prethodila razvoju kasnijih modernih strujanja u katolicizmu. Njihov kult umnogome je bio nalik masoneriji. Krausizam se slijepo pouzdavao u snagu uma, u čovjekovu savršenost, u socijalni progres. Uz to, krausisti su zagovarali takozvanu »razumnu« potragu za drugim, drukčijim i kvalitetnijim stilom življenja, kojemu imaju pridonositi svi ljudi. U očima nekrau-

nični racionalizam koji on smatra vrhuncem povijesti čovječanstva. Uz krausizam jača i neotomizam. Najpoznatiji predstavnik neotomističkog usmjerenja bio je *Jaime Balmes*²³ (1810–1848), katolički svećenik, političar i filozof. Njegova su djela čista ekspozicija skolastičkoga sustava misli. Najpoznatije mu je *Filosofía fundamental* (4 sv., 1846), dok se u opsežnom, apologetskom djelu *El Protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea* (Protestantizam u usporedbi s katolicizmom i njihov odnos s europskom civilizacijom, 3 sv. 1842–1844) Balmes referira na Guizotovu liberalnu *Histoire générale de la civilisation en Europe* (Opća povijest civilizacije u Europi), raspravljajući o odnosu i poziciji Španjolske i suvremenog svijeta. Vrata povijesti španjolske filozofije otvorio je *Marcelino Menéndez Pelayo* (1856–1912) pišući značajne studije o intelektualnoj, filozofskoj i religioznoj povijesti, ali i studije o književnoj kritici. Njegov velik doprinos povijesti španjolske filozofije temelji se na bogatu bibliografskom radu vezanom uz tu temu, ali mu se jednako tako nepobitno priznaje tzv. dokaz o postojanju povijesti filozofije u Španjolskoj.

Utopijski socijalizam i anarhizam

Prva industrijalizacija izazvat će niz izdanaka utopijskoga socijalizma. Nije riječ o autohtonom pokretu, već o utjecaju koji će na Španjolsku izvršiti teoretičari europskog utopijskog socijalizma prve polovine XIX. st. Teorije Saint-Simona i Fouriera bit će prihvaćene i raširene među grupom koju bismo mogli nazvati prvim španjolskim utopijskim socijalistima, između 1833. i 1850., a među njima su *Joaquín de Aubru*, *Francisco José Moya*, *Fernando Garrido* i *Sixto Cámara*. Potonji je možda najbolji predstavnik španjolskoga »fouririjanizma«, napisavši iznimno važno i zanimljivo djelo *La cuestión social* (Socijalno pitanje, 1849).²⁴ U to doba jača anarhizam, a najistaknutiji anarhistički mislioci su *Anselmo Lorenzo* (1841–1914) i *Francisco Pi y Margall* (1824–1901). Lorenzo je bio jedan od osnivača Regionalne španjolske federacije u okviru Prve internacionale i najutjecajniji branitelj anarhističkoga shvaćanja. Njegovo dvosveščano djelo *El proletariado militante* (Vojni proletarijat, 1901–23), povijest je Prve internacionale u Španjolskoj i povijest anarhističkoga pokreta između

---

sista krausizam je postao nešto entuzijasmatičko i optimističko. Što se religije tiče krausizam je bio usko vezan uz liberalni katolicizam koji se nije držao objave već dogme.

²³ Balmes je napisao i djelo *El criterio*, u kojemu sustavno izlaže razvoj skolastičke misli. Njegova je ambicija bila da povrati filozofski diskurs i filozofsku raspru među španjolske intelektualce. Balmes je, što je veoma važno istaknuti, izrazito neprijateljski gledao na francuski protestantizam i na francusku filozofsku misao uopće. Bio je tipični predstavnik arbitrarnog intuicionizma. Njegov prikaz povijesti filozofije u Španjolskoj bio je veoma popularan i dobro prihvaćen.

²⁴ Među njima valja istaknuti i socijaliste-marksiste P. Iglesiasa, Josúa Mesu i J. Veru Lópeza, koji će upravo tih godina u Španjolskoj udariti temelje buduće *Socijalističke radničke partije Španjolske* (P. S. O. E.).

1868. i 1882. godine. Pi y Margall je s filozofskoga stajališta anarhist, sa socijalnoga reformist, a s političkoga demokrat. Njegove su dvije najznačajnije knjige *La reacción y la revolución* (Reakcija i revolucija, 1855) i *Las nacionalidades* (Nacionalnosti, 1877). Prva je logičko strukturiranje demokratske misli toga doba, dok druga prihvaća demokratsku političku formu kao korak prema istinskoj demokraciji. Među marksistički orijentiranim misliocima treba istaknuti *Pabla Iglesiasa* (1850–1925) i *Jaimea Veru Lópeza* (1859–1918). Iglesias je bio inspirator i utemeljitelj španjolskoga socijalizma, njegov gradonačelnik i simbol. Godine 1865. osnovao je časopis *Socijalist*, koji se prvo pojavljuje kao tjednik, a potom i kao dnevne novine. Njegova ideologija poistovjećuje se s partijskom ideologijom i može se izložiti kroz ciljeve partijskoga programa. Polazna točka Vere Lópeza klasična je u marksističkoj teoriji: položaj proletarijata kao klase koju eksploatira kapital, i relativna vrijednost demokracije u jednom kapitalističkom društvu. Prijelaz iz XIX. u XX. st. s filozofskoga stajališta obilježen je »krizom s kraja vijeka« i usto dobiva naziv *modernizam*, koji je u Španjolskoj proizveo jednu posebnu i jedinstvenu školu modernističkoga duha u kojoj nije nedostajalo ni originalnih filozofa, što su svaki na svoj način predstavljali izraz filozofskoga modernizma – *Generaciju '98*. Istaknuto mjesto među modernistima zauzima *George Santayana* (1863–1952). Njegovo je cjelokupno djelo neobična mješavina filozofije i lirizma.

Generacija 98 i Madridska škola

Gubitak Kube i Filipina bio je u Španjolskoj vrhunac povijesne dekadencije i ta je tema stvorila čitavu jednu književnost i filozofiju koja će dostići svoj vrhunac potkraj XIX. st., a čije je ime, kao što smo već kazali, *Generacija 98*. Predstavnici toga filozofsko-književnoga kruga bili su *Ángel Ganivet*, *Miguel de Unamuno*, *Ramón Menéndez Pidal*, *Ramón María del Valle-Inclán*, *Facinto Benavente*, *Blasco Ibáñez*, *Manuel Gómez Moreno*, *Azorín*, *Pío Baroja* te braća *Manuel* i *Antonio Machado*. *Generacija* je slijedila srednji ili »treći put« između totalnog esteticizma modernista i sociološke i pedagoške znanstvenosti pripadnika pokreta za preporod, no naglasak je uvijek bio na ideološkoj, posebice filozofskoj i povijesnoj zaokupljenosti na estetskoj i estetičkoj razini. Njihovi sudovi o Španjolskoj i svemu španjolskom pronalaze nadahnuće u pobuni: u nezadovoljstvu koje traži obnovu zemlje kroz znanje o njoj i kroz njezino upoznavanje. Bila je to skupina intelektualaca čije će stvaralaštvo odrediti kulturni život Španjolske na početku XX. st. Njih su s pravom prozvali »učiteljima« (*los maestros*), jer su na ovaj ili onaj način odlučujuće utjecali na moderne smjerove mišljenja u Španjolskoj. Najuvjerljiviji i najistaknutiji predstavnik *Generacije 98* i njezina tako karakterističnog i silovitog duhovnog nemira bio je *Miguel de Unamuno*, jedan od najspornijih duhova novije španjolske filozofije, kod kojega se neokantovski način mišljenja tijesno združio sa strasnim južnjačkim duhom. Tragički problem

filozofije sastoji se, po Unamunu, u njezinoj težnji da ujedini nužnost mišljenja (razuma) s nužnošću srca (volje). U osnovi čovjekova tragičkog čuvstvovanja leži svijest o nužnosti smrti, svijest o tragičnoj povijesti ljudskoga mišljenja, povijesti borbe razuma protiv života. Ali središnji problem koji je Unamuna najviše morio bio je problem besmrtnosti, konkretno – problem njegove osobne besmrtnosti. To je osnovno polazište cjelokupne Unamunove filozofije, iz koje se mogu izvesti njegove ostale filozofske ideje. Uz Unamuna javlja se još jedan znameniti španjolski mislilac: *José Ortega y Gasset*. Njegova je filozofija, napose pojam subjekta, na tragu neokantovske filozofije. Razvio je »teoriju stvarnosti« kao načina gledišta: u svemu je nužno da budu prisutni i subjekt i objekt. Njihov međuodnos osnova je svega što jest. Objekt nema zasebne egzistencije, već onu koja je u suodnošenju sa stvarima oko njega. Pojam i fenomen radikalne stvarnosti, tj. one stvarnosti koja smješta u život primarni i osnovni princip filozofije, *cogito* je nove Ortegine filozofije. Radikalna stvarnost je matrica na kojoj ko-egzistiraju subjekt i objekt. Taj je život neodvojiv od onoga što Ortega naziva životnim razumom shvaćenim kao »životna forma i funkcija«. Svođenje svijeta na svijest koja ga je stvorila nadilazi se izvrsnošću karaktera samoga života. Samo se u tom kontekstu može razumjeti njegova čuvena rečenica »Ja sam ja i moja okolnost«. Polazeći od pojma bića, koje je dotada promatrano kao arhetipsko otkriće metafizike koja nas uvodi u narav stvari kao takvih, Ortega ostvaruje novu i značajnu filozofsku reformu mijenjajući pristup tradicionalnom viđenju bića i stvarnosti. Nakon Ortege, dakako na tragu njegove filozofije, počinje djelovati Madridska škola. Među njima valja istaknuti *Manuela Garciju Morentea*, *Xaviera Zubirija* i *Joséa Gaosa*. To je doba ujedno začetak korjenitoga zaokreta u filozofiranju, prevladava se kartezijanska podvojenost bića na *res extensa* i *res cogitans* u korist pitanja o jedinstvu egzistencije. Ontologija, teologija i teorija spoznaje gube svoj karakter osnovnih filozofskih disciplina. Valja istaknuti bogaćenje filozofske antropologije; *cogito* nije *cogito* običnog »ja«, već na primaran način *cogito* »nas« koji nastaje u vremenu. Povijesna je oštavština Ortegine filozofije što je filozofiju usustavio i prikazao na kastiljskom, čime prvi put španjolski jezik postaje jezikom filozofije, zahvaljujući Orteginoj misli, ali i činjenici što je ta ista misao postala dio svjetske povijesti filozofije. Ortegino djelo nije samo otvorena mogućnost za stvaranje filozofije na španjolskom, već na neki način i čvrsta legalizacija same povijesti španjolske filozofije. Neokantovac *García Morente* (1886–1942), duša je sveučilišne reforme i glavna okosnica Madridske škole.

Francova diktatura (nakon 1936.) izazvala je trajne posljedice na razvoj španjolske misli. Velik broj filozofa odlazi u izgnanstvo: *Gaos*, *Ortega*, *María Zambrano*²⁵. Sveučilišne katedre zauzimaju tradicionalni mislioci neoskolastičke tendencije,

²⁵ U to doba većina španjolskih filozofa izbjegla je iz zemlje. Iako je građanski rat uništio ono što je imao biti prirodni kontinuitet Madridske filozofske škole, njezini članovi stvarali su svoja znamenita filozofska djela diljem kugle zemaljske. Jedan od tih izgnanika, osim navedenih, bio je *Luis Recasens Siches*, koji je, koristeći se Orteginim filozofskim pojmovljem, razvio filozofiju prava koja polazi od nedo-

a skolastika postaje službenom filozofijom frankizma. Najznačajniji su predstavnici *Leopoldo Palacios*, *Antonio Millán-Puelles*, *José María Sánchez de Muniani* i *Ángel González-Álvarez*. Političko sukobljavanje s frankizmom obilježava ovo razdoblje. Ono je ujedno povezano s Orteginom smrću 1955., što je ostavilo znatne posljedice na sveučilišne krugove. Nastaje časopis *Theoria* (1953), a prvi ozbiljni filozofski poticaji javljaju se tek u poslijeratnome razdoblju. God. 1963. izlazi *Revista de Occidente*, čuveni časopis za promicanje ortegijanzima i ortegijanskih liberala. Ovdje valja spomenuti dva velikana – *Joséa Luisa Arangurena*²⁶ i *Enriquea Tierna Galvána*. Potonji uvodi u Španjolsku neopozitivizam, dok Aranguren pokazuje veliko zanimanje za anglosasku filozofiju. Filozofska panorama dostigla je već tada zavidnu razinu u novijoj povijesti. Tome su odlučno pridonijeli filozofi iz izgnanstva: *José Ferrater Mora*, *Juan David García Bacca*, *María Zambrano*, *Francisco Ayala*. Zahvaljujući njima stvorena je klima za zdravu filozofsku budućnost.

LITERATURA

- Abellán, José Luis: *Historia del pensamiento español de Séneca a nuestros días*, Espasa-Calpe, Madrid 1996.
Proyecto filosofía en español © 2002., na web-stranici www.filosofia.org (tekstovi Gustava Buena)
<http://www.anaya.es/.../newFichaProducto.pl?obrcod>
<http://www.4nav.es/pensamientoclasico/CAFespanol-html>
http://campus.usales.es/~masterfilosofia/modulo1_6.

---

dirljive individualnosti. Tu je bio i *Manuel Granell*, jedan od onih filozofa koji je Ortegin metode iskoristio na području logike i logičkoga zaključivanja, zatim *José Ferrater Mora*, koji piše svoj čuveni *Filozofski rječnik*. Najoriginalniji mislilac među izgnanicima bio je *Juan David García Bacca*, autor čudesnog i neobičnog djela u kojem se sve vrti oko metafizičke meditacije o svijetu koji je umjetno stvorio čovjek, i *Adolfo Sánchez Vázquez*, čija je filozofija tijesno združena s praktičkim vidom njegove misli, napose onim vezanim uz umjetnost i estetiku. Njegovim najvažnijim djelom smatra se *Filosofía de la praxis* (Filozofija praksisa, 1967.)

²⁶ Uz *Arangurena*, koji je u svojem nauku spojio egzistencijalističke ideje, anglosasku misao i Marxov dijalektički materijalizam, a koji je svojim radom i zalaganjima i te kako bio zaslužan za prijelaz od diktature na demokraciju, valja spomenuti i *Pedra Laina Entralga*, filozofskog antropologa, koji je naučavao da je realnost »onog drugog« uvijek prisutna. Uz njih dvojicu velike zasluge u gušenju Francova režima i svake, pa i najmanje, trunke fašističke i frankističke ideologije, imali su *Paulino Garagorri*, poznati egzeget i kompilator Orteginih djela, i *Julián Marías*, najvjerniji Ortegin učenik, koji je učiteljeva djela sistematizirao u opus pod nazivom *Ortega* (1962, 1983). Upravo toj skupini mislilaca imamo zahvaliti na stvaranju idealne klime za zdravu i obećavajuću filozofsku sutrašnjicu.

LA HISTORIA Y EL DESARROLLO DEL PENSAMIENTO FILOSÓFICO ESPAÑOL DE SÉNECA A NUESTROS DIAS

Andreja Jakuš, Zagreb

RESUMEN: Se ofrece en este artículo una visión general de la filosofía española desde las primeras determinadas perspectivas filosóficas, reconocidas como «típicamente españolas», hasta la transición política y social española en el siglo XX. La situación de la filosofía española que se propone es una interpretación, o mejor el intento de esclarecer y investigar denso y complejo campo que ofrece el pensamiento español no sólo en actualidad, sino desde los tiempos primerizos del formamento filosófico – hispánico-romano, habida también cuenta de la amplia tradición escrita en castellano. Aquí se realiza también una fuerte y indiscutible relación dialéctica, puede ser circular, entre la filosofía española y la esencia histórica de lo que llamamos «España». Un análisis breve de la filosofía española es interrogada, sobre todo, en el horizonte de su propio pasado, su propia continuidad y su coherencia más o menos expresivas. Mi propósito es recoger, investigar y dar a la luz del día los trabajos, libros y pensamientos filosóficos esenciales producidos por los filósofos españoles más destacados. Consciente de que los trabajos de los filósofos españoles no gozan aún de la consideración que merecen, como ya sucedió en el pasado, pretendo crear un lugar de encuentro sin exclusiones ni sectarismos. El «problema» de la esencia, existencia, consistencia, carácter, espíritu, fundamentos, raíces y el de la propia historia de la filosofía española ha sido tratado intermitentemente en las últimas décadas. Por eso este intento debe servir de fermento para un nuevo levantar y comprender de la historia del pensamiento español en general y de la filosofía española en particular.

Palabras claves: *filosofía, filosofía española, pensamiento español, España, historia*